

УДК [63:334]:001.8

А. О. Гуторов,

к. е. н., с. н. с., докторант, ННЦ "Інститут аграрної економіки" НААН України, м. Київ

ТЕЗАУРУС ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

A. Hutorov,

Ph.D. in Economics, Senior Scientific Researcher, Doctoral Student, National Scientific Centre

"Institute of Agrarian Economics" of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, Kyiv

THE THESAURUS OF FORMS OF THE INTEGRATION RELATIONS' REALIZATION IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY

Досліджено генезу і сутність основних форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки. Показано, що на мікрорівні вони представлені організаційно-правовими формами господарських об'єднань, на мезо- і макрорівні — національною економікою, агропродовольчим сектором, аграрним сектором і галузевими підсекторами. Удосконалено типологію організаційних і правових форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки залежно від рівня інтеграції і руху капіталу. Критично проаналізовано дефініції, якими номінують суб'єкти господарювання, що залучені до інтеграційних відносин. Обґрунтовано, що найбільш загальною і універсальною є дефініція "інтегрований суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки". Здійснено монографічний аналіз сутності агропромислового комплексу, показано методологічну некоректність його використання у сучасних умовах. Уточнено сутність аграрного сектора економіки, визначено його місце в агропродовольчому секторі, а також зв'язок з видами економічної діяльності.

We have investigated genesis and essence of the main forms of the integration relations' realization in the agrarian sector of the economy. It is shown that at the microlevel they are presented by legal forms of economic associations, at mesolevel macrolevel by the national economy, the agrofood sector, the agrarian sector and branch subsectors. The typology of organizational and legal forms of the integration relations' realization in the agrarian sector of the economy depending on the integration level and capital flow is improved. Also we have critically analysed definitions, which nominate the economic agents that are involved in the integration relations. It is proved that the most general and universal is the definition "the integrated economic agent in the agrarian sector of the economy". The monographic analysis of the essence of an agro-industrial complex is carried out; the methodological incorrectness of its using in the modern conditions is shown. The essence of the agrarian sector of the economy is specified, also were defined its place in the agrofood sector, and links with types of economic activities.

Ключові слова: інтеграція, інтеграційні відносини, організаційна форма, інтегрований суб'єкт господарювання, аграрний сектор економіки, тезаурус.

Key words: integration, integration relations, organizational form, integrated economic agent, agrarian sector of the economy, thesaurus.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Забезпечити сталий розвиток аграрного сектора економіки України в умовах глобалізаційних викликів є стратегічним завданням аграрної економічної науки і виробництва. Однією із визначальних передумов розв'язання цієї проблеми є розвиток інтеграційних відносин, що обумовлює потребу у розробці актуального тезаурусу форм їхньої реалізації, який, своєю чергою, відповідатиме сучасній економічній теорії та практиці вітчизняного аграрного господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теорії і практиці аналізу форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки присвячено праці М. Александрова, В. Андрійчука, М. Базина, О. Бородіної, О. Єранкіна, О. Крисального, В. Курила, І. Лукінова, Ю. Лупенка, М. Малі-

ка, Я. Мартона, В. Месель-Веселяка, О. Негру-Воде, М. Пугачова, П. Саблука, Ю. Уманціва, О. Шубравської та багатьох інших учених. Водночас більшість напрацювань спрямовані на удосконалення механізмів формування інтеграційних відносин, особливостей їх реалізації в певних умовах господарювання. Дослідження тезаурусу у цій царині останніми роками проводили В. Андрійчук, В. Курило, Л. Болдирєва та М. Пугачов, проте проблема залишається не до кінця розв'язаною і потребує дальших наукових пошуків.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою дослідження є систематизація і формування тезаурусу форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Донині наука і практика реалізації інтеграційних відносин напрацювала значну кількість організаційно-економічних і правових форм. У теорії

монополістичної конкуренції виокремлюють формальні й неформальні монополії. До неформальних належать зговори, змови, юридично не оформлені домовленості між підприємцями щодо спільних дій на ринку. Основними формальними монополістичними об'єднаннями є картелі, пули, синдикати, трести, концерни і конгломерати.

Картель є об'єднанням кількох суб'єктів господарювання, що належать до однієї галузі економіки, які домовляються між собою про ринок і умови збуту, ціну реалізації, обсяг виробництва продукції тощо, при цьому зберігаючи свою юридичну, економічну і виробничу самостійність, а також право власності на засоби і результати виробництва. Тоді модель кругообігу капіталу картелю можна представити формулою (1).

$$\begin{cases} \Gamma_1 \rightarrow \Gamma'_1 \\ \Downarrow - \text{картельна змова} \\ \Gamma_n \rightarrow \Gamma'_n \end{cases} \quad (1),$$

де Γ — гроші; n — кількість учасників картельної змови.

Відповідно до мети створення, картелі є виробничими, грошовими, збутовими, територіальними, патентними, закупівельними тощо. Якщо в картелі використовують механізм формування спільного прибутку і його дальшого пайового розподілу, то він перетворюється на пул. В аграрному секторі економіки пули здебільшого є біржовими, торгівельними і страховими.

Інтеграція виробничих відносин формалізується у синдикаті — об'єднанні суб'єктів господарювання, що належать до однієї галузі економіки, діють на засадах картельної змови, зберігаючи свою юридичну й економічну самостійність, проте втрачаючи право власності на результати виробництва. Отже, синдикат має розрізнені фази авансування капіталу і виробництва, проте спільну фазу збуту готової продукції, результати чого розподіляють або пропорційно між учасниками, або за попередніми домовленостями (2).

$$\begin{cases} \Gamma_1 & \dots \\ \Gamma_2 & \dots \\ \Gamma_n & \dots \end{cases} \sum T' \rightarrow \begin{cases} \dots \Gamma'_1 \\ \dots \Gamma'_2 \\ \dots \Gamma'_n \end{cases} \quad (2),$$

де T — товар.

На відміну від синдикату, учасники тресту повністю втрачають всі види самостійності, управляються з єдиного центру, об'єднують свої капітали, отримуючи взамін акції або пайові сертифікати тресту, що дають їм право на певну частку прибутку і визначають кількість голосів під час ухвалення колегіальних рішень (3).

$$\begin{cases} \Gamma_1 & \dots \\ \Gamma_2 & \dots \\ \Gamma_n & \dots \end{cases} \sum \Gamma \rightarrow \Gamma' \begin{cases} \dots d_1 \Gamma'_1 \\ \dots d_2 \Gamma'_2 \\ \dots d_n \Gamma'_n \end{cases} \quad (3),$$

де d_i — частка i -го учасника тресту у сукупному капіталі об'єднання.

Розвиток інтеграційних відносин уздовж ланцюга створення додаткової вартості приводить до об'єднання суб'єктів господарювання із різних галузей економіки. Якщо у результаті цього вони зберігають свою юридичну самостійність, водночас втрачаючи частину фінансової і організаційної свободи, то таке утворення називають концерном. На чолі концерну стоїть компанія з управління активами (холдингова компанія), а до його складу входять виробничі, переробні, збутові, транспортні, обслуговуючі підприємства, а також фінансові й наукові установи. Рух продукції всередині концерну здійснюють на основі трансфертних цін, а розподіл економічних вигід — згідно з пайовою участю в капіталі (4).

$$\begin{cases} \Gamma_1 & \rightarrow & \Gamma'_1 \\ \Gamma_2 & \rightarrow & \Gamma'_2 \\ \Gamma_n & \rightarrow & \Gamma'_n \end{cases} \begin{cases} \dots \\ \dots \sum \Gamma' \\ \dots \end{cases} \begin{cases} \dots d_1 \Gamma'_1 \\ \dots d_2 \Gamma'_2 \\ \dots d_n \Gamma'_n \end{cases} \quad (4).$$

Нині в аграрному секторі економіки України за концернним типом діють більшість інтегрованих суб'єктів господарювання, маючи материнські компанії в офшорних зонах і зонах спеціальної юрисдикції. Як видно з формули (4), ця форма реалізації інтеграційних відносин є прозорою згори до низу, водночас майже повністю закрита для аналізу в зворотному напрямі. Формальна юридична самостійність учасників дає змогу ефективно оптимізувати податкове навантаження, уникати антимонопольного впливу тощо.

Поєднання горизонтальної і вертикальної інтеграції, а також м'яких і жорстких видів інтеграції формалізується у конгломераті. На відміну від концерну, одна частина членів конгломерату повністю афілійована завдяки злиттю або поглинанню інших суб'єктів господарювання, інша частина — зберігає свою юридичну самостійність. Здебільшого ядро конгломерату організовано у формі публічного акціонерного товариства, що зареєстровано у респектабельній країні, акції якого включено до лістингу провідних фондових бірж світу. До того ж, для конгломератів характерний транснаціональний характер діяльності і наявність відомих торгових марок та брендів, які, своєю чергою, можуть бути об'єктами франчайзингу.

Інтеграційні відносини в аграрному секторі економіки можна розвивати за такими напрямками: а) збільшення кількості видів економічної діяльності в межах одного суб'єкта господарювання; б) реорганізація та/або реструктуризація існуючого підприємства. Вочевидь, найбільш інтегрованим є натуральне господарство, яке ведуть значна частина господарств населення. Для формування ланцюга створення додаткової вартості в межах одного підприємства форма його господарю-

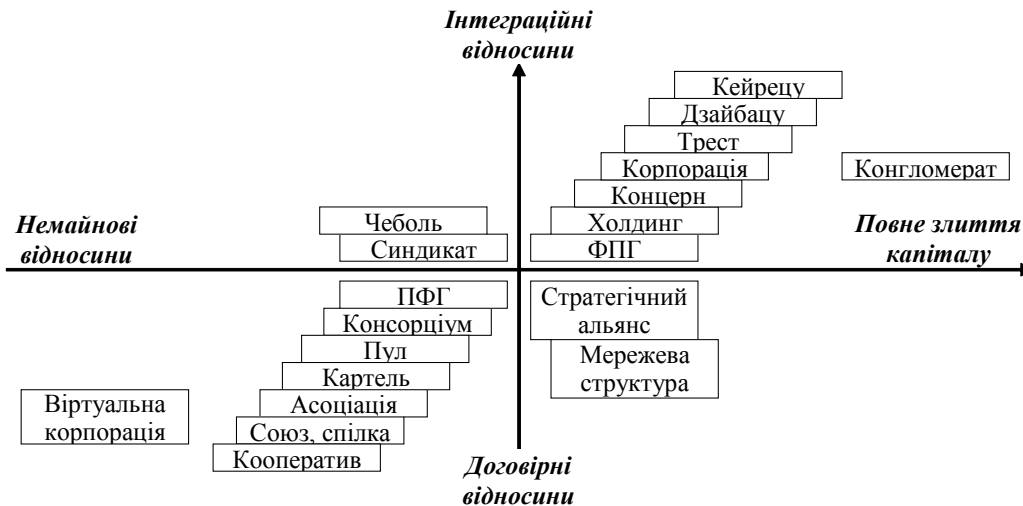

Рис. 1. Типологія організаційних і правових форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки залежно від рівня інтеграції і руху капіталу

Джерело: доповнив і удосконалив автор з урахуванням власних досліджень, а також напрацювань Л. Тараша і Ф. Дерментлі [2, с. 10].

вання загалом не має визначального, принципового значення, проте, зважаючи на потенціал залучення інвестицій, більше можливостей для цього мають публічні і приватні акціонерні товариства, повні і командитні товариства, кооперативи. Однак, коли йдеться про розвиток інтеграційних відносин на вищих рівнях економічної ієрархії, то інтеграційного потенціалу унітарних підприємств стає замало, що, своєю чергою, зумовлює потребу в їхньому об'єднанні.

У світовій господарській практиці формальні об'єднання підприємств називають корпораціями, для яких характерні акціонерний (пайовий) капітал, пайова участь у розподілі прибутків (збитків), єдиний управлінський центр, колегіальне ухвалення управлінських рішень, відповідно до кількості акцій. Згідно зі ст. 120, 127 Господарського кодексу України (від 16.01.2003 р. № 436-IV), до господарських об'єднань належать асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, а також інші об'єднання підприємств, серед яких союзи, спілки, асоціації підприємців [1]. Окремо врегульована діяльність холдингових компаній. В інших країнах світу діють фінансово-промислові і промислово-фінансові групи, дзайбацу, кейрецу, чеболі, сімейні бізнес-групи, кооперативні об'єднання, альянси. Кожна з організаційно-правових форм господарських об'єднань має свої відмітні риси, особливості створення, оподаткування й антимонопольного регулювання. Так, асоціації, консорціуми, альянси, кооперативи, спілки, союзи, чеболі і деякі промислово-фінансові групи мають картельні принципи організації, їхні учасники зберігають юридичну, господарську, майнову і фінансову самостійність (м'яка інтеграційна взаємодія). Корпорації, холдинги, концерни, кейрецу, дзайбацу і фінансово-промислові групи базуються на концернному виді монополізації, зі значною втратою самостійності членів об'єднання (жорстка інтеграційна взаємодія). М'які форми інтеграції

характеризуються побудовою економічних відносин на принципах асоціації, партнерства; в них переважають кооперативні начала, договірні (контрактні) немайнові відносини, децентралізація. Жорстка інтеграція базується на агломерації, передбачаючи розвиток інтеграційних відносин на засадах часткового або повного злиття капіталу, централізованого корпоративного управління (рис. 1).

Механізмами створення інтегрованих суб'єктів господарювання є приєднання, злиття, поділ, виділ, створення нового підприємства, а також відкриття філій і представництв.

Серед усіх організаційно-правових форм реалізації інтеграційних відносин найбільш ефективною є холдингова компанія — суб'єкт господарювання, що володіє контрольними пакетами акцій дочірніх підприємств. Активи холдингу є винятково фінансовими, через операції з якими він прямо чи опосередковано впливає на його членів. Порівняно з іншими видами господарських об'єднань, холдинг дає змогу максимізувати віддачу авансованого капіталу, підвищити конкурентоспроможність, створити ефективну систему менеджменту, оптимізувати податкове навантаження, мінімізувати більшість ризиків, сформувати оптимальну структуру капіталу.

Проблема холдингових механізмів корпоративної інтеграційної взаємодії нині широко висвітлена у наукових працях. Так, О. Кузьмін, М. Найчук-Хрущ і Н. Шпак виокремлюють, залежно від призначення, чисті та змішані холдинги; залежно від складу учасників — виробничі, фінансові й банківські холдинги; за формою власності — приватні, державні й змішані; за територіальною належністю — національні й транснаціональні; за кількістю структурних рівнів — прості (дворівневі) й складні (пірамідальні); за видом інтеграції — вертикальні, горизонтальні й конгломератні [3, с. 25]. До того ж є майнові, договірні, унітарні й

змішані холдинги, класичні холдинги, квазіхолдинги тощо.

Процеси глобалізації сприяли не тільки розвитку транснаціональних корпорацій, а й удосконаленню організаційних форм квазіінтеграційної взаємодії. До них нині відносять стратегічні альянси, мережеві квазіінтегровані структури, віртуальні корпорації, адхократичні організації, квазіконсорціуми, що загалом об'єднуються у мережеві індустріальні організації. У їхній основі лежать неокласичні і неоінституціональні парадигми інтеграції, координації та контрактації. Загалом, під стратегічним альянсом розуміють об'єднання кількох незалежних підприємств, що мають на меті виробляти специфічну продукцію або реалізувати певний проект, використовуючи при цьому знання, матеріали й інші спільні ресурси, і не вдаються до злиття, приєднання або провадження виробництва індивідуально, зважаючи на всі види ризиків [4, с. 5]. До стратегічних альянсів належать партнерства компаній, що не є конкурентами (транснаціональні спільні підприємства, вертикальні та міжгалузеві партнерські угоди), а також альянси підприємств-конкурентів (інтеграційні альянси, псевдоконцентраційні альянси, комплементарні альянси) [4]. В умовах розвитку метакapіталізму формуються віртуальні мережеві корпорації та стратегічні альянси транснаціональних корпорацій.

Значний рівень корпоратизації аграрного сектора економіки України ставить проблему ідентифікації основних форм її реалізації. Загалом, у наукових працях немає єдності щодо дефініції, яка б найбільш повно характеризувала ці корпоративні і квазікорпоративні структури. Частіше за все використовують поняття "агрохолдинг" у різних словоформах, "агропромислове формування", "латифундія", "інтегроване формування", рідше — "агрофірма", "агропромислова фінансова група", "бонанза" тощо. Водночас, жодне з них не закріплене у нормативно-правових документах.

Так, термін "агрофірма" означає сільськогосподарське підприємство, що, крім сільгоспвиробництва, займається переробкою виробленої продукції та її збутом через мережу власних торгових закладів і закладів громадського харчування. Синонімом агрофірми є агропродовольче підприємство [5, с. 45]. Отже, агрофірма характеризує винятково внутрішньогосподарську інтеграцію і може використовуватися для її номінації.

На відміну від агрофірми, агропромислове формування, на думку В. Андрійчука, може бути організовано на засадах як внутрішньогосподарської, так і міжгосподарської інтеграції [5, с. 42]. У першому разі воно тотожне агрофірмі, у другому — агрохолдингу. Водночас вадою цієї дефініції є її чітка структура, що передбачає наявність сільськогосподарського виробництва як основного виду економічної діяльності та промислового виробництва — як другорядного. Строго

кажучи, рекомбінація видів економічної діяльності, яка характерна для зворотної інтеграції, не дає змогу характеризувати такий суб'єкт господарювання як агропромислове формування, що істотно звужує область застосування терміну.

Що стосується латифундій, то цей термін був характерний для Давнього Риму і означав великі приватні землеволодіння, володар яких здавав земельні частки в оренду напіввільним орендарям. За часів феодалізму латифундія базувалася на використанні праці кріпосних селян, згодом еволюціонувала у приватні великі поміщицькі господарства. Оскільки за умов відсутності ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні селяни де-юре залишаються власниками земельних часток (паїв), отримують і привласнюють рентний платіж у формі орендної плати, немає панщини та інших форм докапіталістичного виробництва, великі підприємства-орендарі не є латифундіями, а їхні власники — лендлордами. До того ж, латифундія параметрично характеризує тільки розмір підприємства, не вказуючи на наявність або відсутність будь-якої інтеграційної взаємодії.

Загалом агрохолдингом або агропродовольчим холдингом є несільськогосподарське підприємство (переробне, збутове, агросервісне тощо), яке здійснює виробництво сільськогосподарської продукції. Залежно від виду економічної діяльності головного підприємства холдингу В. Андрійчук виокремив такі їх види [5, с. 48]: агропродолдинг (сільськогосподарське підприємство поглинає переробне); продагрохолдинг (переробні підприємства афіліюють сільськогосподарські або розширюють сферу своєї діяльності до виробництва сільськогосподарської продукції); промагрохолдинг (промислові підприємства, що технологічно не пов'язані з сільськогосподарською діяльністю, починають займатися сільгоспвиробництвом); торгагрохолдинг (торгові й збутові підприємства починають здійснювати сільгоспвиробництво); фінпродагрохолдинг (банківські й інші фінансово-кредитні установи контролюють сільськогосподарські й переробні підприємства через механізми пайової участі).

Із вищенаведених визначень випливає, що інтегрований суб'єкт господарювання має бути обов'язково організований у формі холдингової компанії, а також володіти контрольним пакетом акцій сільськогосподарського підприємства. Якщо ж несільськогосподарське підприємство відкриє філію або представництво, що буде здійснювати сільгоспвиробництво (згідно зі ст. 58 Господарського кодексу України це не потребує створення окремої юридичної особи), або засновницький капітал сільськогосподарського товаровиробника, що інтегрується, не буде акціонерним чи пайовим, то така форма інтегрованого виробництва не може називатися агрохолдингом. Дійсно, як показують наші дослідження, більша частина інтегрованих суб'єктів господарювання в аграр-

ному секторі економіки де-юре (на підставі даних ЄДРПОУ) не є холдингами, а до їх складу входять господарські товариства, фермерські господарства й кооперативи. Отже, можна стверджувати, що дефініція "агрохолдинг" може характеризувати винятково ті форми реалізації вертикальних інтеграційних відносин, які побудовані за корпоративним принципом, а її словоформи — покажуть загальний виробничий тип.

Як альтернативу агрохолдингу Д. Рилько запропонував термін "новий сільськогосподарський оператор", розуміючи під ним як велике сільськогосподарське підприємство (біля 50 тис. га) інноваційного типу, що здійснює внутрішньогосподарську інтеграцію, так і процес зворотної вертикальної інтеграції, що супроводжується проникненням в аграрну галузь компанії, не пов'язаних із сільгоспвиробництвом [6, с. 30—31]. Однак автор майже ототожнив "нових сільськогосподарських операторів" з латифундіями і бонанзами, тим самим суперечачи самому собі. До того ж, "оператор" більш властивий термінологічному апарату економіки аграрних ринків, ніж тезаурусам інтеграційної взаємодії, сільськогосподарського чи промислового виробництва.

Слушною є пропозиція М. Кизима щодо номінації усіх форм реалізації інтеграційних відносин великомасштабними економіко-виробничими системами — системами різних рівнів ієрархії, до яких належать не менше трьох об'єктів управління, що здійснюють одну або декілька виробничо-технологічних чи фінансових функцій, пов'язаних між собою складними матеріально-фінансовими потоками, за умови, що понад 50 % потужності цих об'єктів використовується для забезпечення внутрішніх зв'язків, а також що вони мають складну систему управління у вигляді м'якої або жорсткої організаційної структури [7, с. 14]. До великомасштабних економіко-виробничих систем учений відніс акціонерні товариства, фінансово-промислові групи, асоціації і консорціуми.

Як зазначив А. Пилипенко, усіх суб'єктів господарювання, що залучені до інтеграційних відносин, потрібно називати інтегрованими структурами бізнесу [8, с. 22]. Такої ж думки В. Горбатов і Ю. Іванов.

На нашу думку, до інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки мають бути залучені усі без винятку суб'єкти господарювання, якими, згідно зі ст. 55 Господарського кодексу України [1], є господарські організації (юридичні особи), а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність й зареєстровані відповідно до закону як підприємці. Зважаючи на це, ми пропонуємо об'єднати усі форми реалізації інтеграційних відносин дефініцією "інтегрований суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки".

У межах народного господарства як сукупності галузей національної економіки до певного часу виокремлювали народногосподарський аграрно-промисловий комплекс. Одне з перших

його визначень запропонував М. Базин у 1969 р., розуміючи під комплексом сукупність галузей народного господарства, пов'язаних між собою планомірним поділом праці [9, с. 109]. На думку О. Негру-Воде, аграрно-промисловий комплекс — це сукупність взаємопов'язаних галузей промисловості, сільського господарства, обслуговування і збуту, що здійснюють на базі народногосподарського плану і міжгалузевих зв'язків виробництво, транспортування, обробку, зберігання, переробку і збут сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, а також забезпечення цих галузей засобами виробництва [10, с. 33]. Колектив учених ННЦ "Інститут аграрної економіки" НААН свого часу визначив агропромисловий комплекс як сукупність галузей, організаційно й економічно пов'язаних між собою єдністю цілей і задач з розв'язання продовольчої проблеми [11, с. 14]. Нині під ним розуміють сукупність галузей народного господарства, що, функціонуючи у тісному взаємозв'язку, здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції, її промислово переробку та реалізацію споживачеві [12, с. 168].

Агропромисловий комплекс зазвичай аналізують по горизонталі і по вертикалі, виокремлюючи відповідно сфери і галузеві підкомплекси. Так, класично прийнято виділяти три сфери АПК: виробництво засобів виробництва для сільського господарства, харчової і легкої промисловості (I сфера); сільське господарство (II сфера); заготівлю сільськогосподарської сировини, її транспортування, зберігання, переробку і збут готової продукції кінцевому споживачу (III сфера). У науковій літературі кількість сфер АПК, а також їхній зміст різняться. Зокрема, на думку В. Андрійчука, для більш якісного аналізу потрібно віднести ринкову інфраструктуру до IV сфери, а також виробничу інфраструктуру — до V сфери [13, с. 6]. Учені Г. Долгошей і М. Макеєнко взагалі виокремили 6 сфер АПК: виробництво засобів виробництва для сільського господарства, переробної промисловості, а також галузей, що обслуговують сільське господарство (I сфера); наукові установи та освітні заклади, що здійснюють підготовку кадрів для АПК (II сфера); виробництво сільськогосподарської продукції (III сфера); харчова і легка промисловість, що переробляють сільськогосподарську сировину (IV сфера); виробничу інфраструктуру (V сфера); соціальна інфраструктура (VI сфера) [14, с. 163—164].

З погляду рівнів економічної ієрархії виокремлювали міжнаціональний, національний, регіональний АПК, а також мікрокомплекси, представлені окремими підприємствами [15, с. 92—93]. У вертикальному розрізі агропромисловий комплекс складається з галузевих підкомплексів, що виробляють один або декілька видів кінцевої продукції: зерновий, цукробуряковий, плодоовочевий, консервний, виноградарсько-виноробний тощо. З іншого боку, похідними від АПК є агропродукто-

вий і агропродовольчий комплекси. Як справедливо зазначив В. Андрійчук, агропродуктовий комплекс є сукупністю видів діяльності з виробництва сільгосппродукції, її заготівлі, зберігання і переробки, а також реалізації готових товарів, вироблених із сільськогосподарської сировини [13, с. 6]. Тобто агропродуктовий комплекс відрізняється від агропромислового тим, що першу сферу до уваги не беруть. На відміну від агропродуктового, до агропродовольчого комплексу також не відносять виробництво непродовольчих товарів із сільськогосподарської сировини.

Отже, агропромисловий комплекс є формою реалізації міжгалузевих інтеграційних відносин, побудований за продуктовою ознакою, охоплює всі стадії ланцюга створення додаткової вартості. Водночас істотний плюралізм поглядів на його сутність призвів до змішування багатьох економічних дефініцій: окремі науковці почали ототожнювати АПК з агропромисловими підприємствами і об'єднаннями, інші — звужувати до сільськогосподарства тощо. Для розв'язання цієї проблеми Я. Мартон запропонував називати сукупність галузей економіки, що споріднені за виробничо-технологічним ланцюгом та пов'язані з проміжною і кінцевою продукцією сільського господарства, — продовольчим господарством [16]. З одного боку, продовольче господарство більш якісно характеризує продовольчу інтеграцію, з другого — не дає змоги виокремлювати інші види господарств у національній економіці. Зазначимо також, що у західній аграрно-економічній науці тотожним агропромислому комплексу є концепт агробізнесу. За визначенням американських учених, агробізнес є сукупністю процесів, пов'язаних із виробництвом і реалізацією матеріальних ресурсів для сільськогосподарських підприємств, виробничої діяльності на сільгосп підприємствах, а також переробки і збуту готової продукції, виробленої із сільськогосподарської сировини [17, с. 2]. До того ж, метою агробізнесу є задоволення економічних інтересів фермерів через реалізацію на ринку продукції кінцевого споживчого попиту з мінімальними витратами на неї.

Трансформація системи економічних відносин після набуття Україною незалежності спричинила дезінтеграцію, руйнування народногосподарських комплексів і перехід до моделей секторального розвитку. У рамках Концепції побудови національної статистики України та Державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики (постанова Кабінету Міністрів України від 04.05.1993 р. № 326) наказом Держстандарту України від 22.10.1996 р. № 441 Загальний класифікатор "Галузі народного господарства України" було скасовано та замінено на Класифікатор видів економічної діяльності (КВЕД, ДК 009-96), гармонізований із класифікацією Євростату NACE (Rev. 1, Mod. 7), який набрав чинності з 01.07.1997 р. Після відповідних

змін, нині чинним є Національний класифікатор України ДК 009-2010 "Класифікація видів економічної діяльності" (КВЕД-2010; гармонізовано з NACE Rev. 2). Також у цілях макроекономічної статистики Держкомстат України своїм наказом від 18.04.2005 р. № 96 (зі змінами від 03.12.2014 р.) затвердив Класифікатор інституційних секторів економіки України, який було згармонізовано з європейським. Водночас до 2012 р. у Господарському кодексі України було задекларовано поділ народного господарства на галузі (ст. 260), проте, відповідно до Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення управління об'єктами державної власності" (від 13.03.2012 р. № 4498-VI), цю дефініцію замінили на національну економіку. Отже, нині немає жодних підстав для коректного використання дефініції "агропромисловий комплекс" і усіх його похідних.

Через відсутність офіційного визначення аграрного сектора економіки, брак державної концепції секторального розвитку, нині, як в офіційних документах, так і в наукових працях, спостерігаємо змішування різних за змістом економічних дефініцій. Так, аграрний сектор економіки часто ототожнюють з АПК або його складовими, а також з аграрною сферою; вживають словосполучення "аграрний сектор" без прив'язки до національної економіки; виокремлюють аграрний сектор у складі аграрно-промислового комплексу на кшталт "аграрний сектор АПК" тощо. Проте, згідно з "Великим тлумачним словником сучасної української мови", сектор визначено як частину народного господарства, що має певні соціальні й економічні ознаки; сектор економіки — як велику, значну частину економіки [18, с. 1303]. На відміну від комплексу, під яким розуміють певну сукупність, що становить єдине ціле, сектор не має інтеграційних ознак, хоча і характеризується значною точністю своїх меж. Сфера, між іншим, є областю духовного життя, діяльності людини чи суспільства, галуззю знань, мистецтва тощо [18, с. 1419], що більше відповідає суспільно-економічним відносинам, які, як відомо, не мають чітких меж. Отже, з одного боку, сфера є ширшим поняттям, ніж сектор, з другого боку, вона відображає іншу сторону суспільно-економічних відносин, є людиноцентрованою.

Беручи за основу ґрунтовні дослідження В. Курила [19], а також М. Пугачова і Л. Болдирєвої [20], ми вважаємо, що агропродовольчий сектор економіки — це частина економіки держави, що охоплює всіх без винятку суб'єктів господарювання, які виробляють сільськогосподарську продукцію і продукти її переробки, а також пов'язані з ними обслуговуючі підприємства. Аграрна сфера економіки є системоутворювальним сегментом національної економіки, який одночасно є середовищем життя населення і місцем виробництва продуктів харчування [21, с. 3]. Отже, аграрна

сфера економіки сутнісно ширша за агропродовольчий сектор економіки, враховує додатково сільські території і агроландшафти, а також людський і соціальний капітал. До того ж, аграрна сфера економіки характеризується як галузево-просторове утворення, маючи зв'язок із біосферою і ноосферою, а агропродовольчий сектор економіки є здебільшого метагалузевою механістичною структурою.

Незважаючи на досить точне визначення дефініції "агропродовольчий сектор економіки", нині дискусійним є його співвідношення з видами економічної діяльності, відповідно до КВЕД-2010. Для розв'язання цієї проблеми потрібно визначити базові принципи, за якими буде здійснюватися розподіл. Так, якщо у якості вихідних передумов прийняти біологічну природу виробництва, врахувати землю як просторовий базис розміщення продуктивних сил, то до агропродовольчого сектора економіки можна віднести такі види економічної діяльності: А "Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг", С "Переробна промисловість", а також 72.19 "Дослідження й експериментальні розробки у сфері інших природничих і технічних наук". Якщо виходити з суті сільськогосподарської продукції, то потрібно обмежити перші дві позиції видами економічної діяльності 01.11-01.64 (сільське господарство, без мисливства, лісового і рибного господарства) й 10.11-12.00 (виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів). Зважаючи на структуру валової доданої вартості, а також структуру проміжного споживання за таблицями "витрати-випуск", вважаємо статистично значущими оцінки агропродовольчого сектора економіки за сумою видів економічної діяльності А "Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг" і "Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів", що відповідає масштабам агрегації статистичних даних Держстату України. Своєю чергою, перший із них формує власне аграрний сектор економіки, другий — переробний сектор (харчова галузь промисловості).

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У результаті проведених досліджень було сформовано базовий тезаурус форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки. Завдяки критичному аналізу дефініцій, якими номінують суб'єкти господарювання, що залучені до інтеграційних відносин було обґрунтовано, що найбільш загальною і універсальною з них є "інтегрований суб'єкт господарювання в аграрному секторі економіки". Водночас для означення внутрішньогосподарської інтеграції можна використовувати термін "агрофірма", а у тому разі, коли інтеграційне об'єднання засноване на холдингових механізмах корпоратизації — "агрохолдинг". У зв'язку з переходом на секторальну модель економіки, її

інституціоналізацію і системну дезінтегрованість використовувати дефініцію "агропромисловий комплекс" нині методологічно некоректно. Натомість галузевий взаємозв'язок між сільським господарством і переробною промисловістю характеризує агропродовольчий сектор, що складається відповідно з аграрного і промислового секторів, тісно пов'язаних з видами економічної діяльності.

Література:

1. Господарський кодекс України: кодекс № 436-IV від 16.01.2003 р. (зі змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Тараш Л.И. Интегрированные корпоративные структуры: сущность, содержание, классификация / Л.И. Тараш, Ф.С. Дерментли // Экономика промышленности. — 2002. — № 2 (16). — С. 3—12.
3. Кузьмін О.Є. Формування та економічне оцінювання діяльності холдингових структур / О.Є. Кузьмін, М.Б. Найчук-Хрущ, Н.О. Шпак. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. — 172 с.
4. Гаррет Б. Стратегические альянсы / Б. Гаррет, П. Дюссож. — М.: ИНФРА-М, 2002. — XX, 332 с.
5. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку / В.Г. Андрійчук. — Ніжин: ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2007. — 216 с.
6. Рылько Д. Новые игроки в сельском хозяйстве России / Д. Рылько // Экономика АПК. — 2006. — № 1 (135). — С. 30—35.
7. Кизим Н.А. Крупномасштабные экономико-производственные системы. Организация и хозяйствование / Н.А. Кизим. — Харьков: Бизнес Информ, 1999. — 228 с.
8. Пилипенко А.А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку / А.А. Пилипенко. — Харків: ВД "ІНЖЕК", 2008. — 408 с.
9. Базин М. Я. Союз земледелия и промышленности: О некоторых формах соединения сельскохозяйственного производства с промышленностью в условиях Молдавии / М.Я. Базин. — Кишинёв: Картя молдовеняскэ, 1969. — 202 с.
10. Негру-Водэ А.С. Межхозяйственные и агропромышленные объединения / А.С. Негру-Водэ. — М.: Знание, 1976. — 48 с.
11. Экономический словарь агропромышленного комплекса / В.Я. Амбросов [и др.]; сост. А.В. Крисальный; под ред. А.А. Сторожука; Украинский НИИ экономики и орг. сел. хоз-ва им. А.Г. Шлихтера. — К.: Урожай, 1986. — 334 с.
12. Енциклопедія сучасної України / Нац. акад. наук України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Координац. бюро Енцикл. Сучас. України НАН України; [редкол.: І. М. Дзюба (співгол.), А. І. Жуковський (співгол.) та ін.]. — К.: Координац. бюро Енцикл. Сучас. України, 2001. — Т. 1: А. — 2001. — 823 с.

13. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу / В.Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2013. — 779, [5] с.

14. Долгошей Г.А. Экономика сельского хозяйства: Словарь-справочник / Г.А. Долгошей, М.М. Макеенко. — М.: Колос, 1981. — 396 с.

15. Интеграция сельскохозяйственного и промышленного производства на современном этапе / под ред. М.Я. Базина. — Кишинёв: Изд-во ЦК КП Молдавии, 1974. — 451 с.

16. Мартон Я. Вертикальная интеграция в продовольственном хозяйстве / Я. Мартон // Международный сельскохозяйственный журнал. — 1972. — № 2. — С. 7—11.

17. Davis J.H. A Concept of Agribusiness / J.H. Davis, R.A. Goldberg. — Boston: The Alpine Press, 1957. — XIV, 136 p.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: Перун, 2005. — 1728 с.

19. Курило В.І. Про зміст і співвідношення деяких аграрних дефініцій / В.І. Курило // Економіка АПК. — 2014. — № 2(232). — С. 87—92.

20. Пугачов М.І. Агропродовольчий сектор України: економічний дискурс / М.І. Пугачов, Л.М. Болдырева // Економіка АПК. — 2016. — № 11. — С. 15—19.

21. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери / За заг. ред. П.Т. Саблука. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 342 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Economic Code of Ukraine, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 01 August 2017).

2. Tarash, L.I. and Dermenli, F.S. (2002), "Integrated corporate structures: essence, content, classification", *Industrial Economics*, vol. 2, pp. 3—12.

3. Kuzmin, O.Ye. Naichuk-Khrushch, M.B. and Shpak, N.O. (2011), *Formuvannya ta ekonomichne otsiniuvannya diialnosti kholdynhovykh struktur [Forming and Economic Evaluation of the Activities of Holding Structures]*, Lvivska politekhnik, Lviv, Ukraine.

4. Garrette, B. and Dussauge, P. (2002), *Strategicheskie alyansy [Strategic Alliances]*, INFRA-M, Moscow, Russia.

5. Andriichuk, V.G. (2007), *Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: stan ta ekonomichne reguliuvannya rozvytku [Capitalization of the Agriculture: the State and Economic Regulation of its Development]*, Aspekt-Polihraf, Nizhin, Ukraine.

6. Rylko, D. (2006), "New Players in the Russian Agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 30—35.

7. Kizim, N.A. (1999), *Krupnomasshtabnye ekonomiko-proizvodstvennye sistemy. Organizatsiya i khozyaystvovanie [Large-scale Economic and*

Production Systems. Organization and Management], Biznes Inform, Kharkov, Ukraine.

8. Pylypenko, A.A. (2008), *Stratehichna intehratsiia pidpriumstv: mekhanizm upravlinnia ta modeliuvannya rozvytku [Strategic Integration of Enterprises: Mechanism of Management and Modelling of Development]*, INZHEK, Kharkiv, Ukraine.

9. Bazin, M.Ya. (1969), *Soyuz zemledeliya i promyshlennosti: O nekotorykh formakh soedineniya selskokhozyaystvennogo proizvodstva s promyshlennostyu v usloviyakh Moldavii [Union of Agriculture and Industry: On some Forms of Combining Agricultural Production with Industry in Moldavia]*, Kartya moldovenyaske, Kishinev, Moldavia.

10. Negru-Vode, A.S. (1976), *Mezhkhozaystvennye i agropromyshlennye obedineniya [Inter-Farm and Agro-Industrial Associations]*, Znanie, Moscow, Russia.

11. Storozhuk, A.A. and Krisalnyy, A.V. (1986), *Ekonomicheskii slovar agropromyshlennogo kompleksa [The Economic Dictionary of the Agro-Industrial Complex]*, Urozhay, Kyiv, Ukraine.

12. Dziuba, I.M. (2001), *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]*, vol. 1, Koordynatsiine biuro Entsyklopedii suchasnoi Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

13. Andriichuk, V.G. (2013), *Ekonomika pidpriumstv ahropromyslovoho kompleksu [Economics of Enterprises of the Agro-Industrial Complex]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

14. Dolgoshey, G.A. and Makeenko, M.M. (1981), *Ekonomika selskogo khozyaystva: Slovar-spravochnik [Economics of Agriculture: Dictionary-Guide]*, Kolos, Moscow, Russia.

15. Bazin, M.Ya. (1969), *Integratsiya selskokhozyaystvennogo i promyshlennogo proizvodstva na sovremennom etape [Integration of Agricultural and Industrial Production at the Present Stage]*, Central Committee of the Moldavian CP, Kishinev, Moldavia.

16. Marton, Ya. (1972), "Vertical Integration in the Food Economy", *International Agricultural Journal*, vol. 2, pp. 7—11.

17. Davis, J. and Goldberg, R. (1957), *A Concept of Agribusiness*, Alpine Press, Boston, US.

18. Busel, V.T. (2005), *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Unabridged Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]*, Perun, Irpin, Ukraine.

19. Kurylo, V.I. (2014), "On the Content and Correlation of Certain Agricultural Definitions", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 87—92.

20. Puhachov, M.I. and Boldyrieva, L.M. (2016), "Agro-Industrial Sector of Ukraine: Economic Discourse", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 15—19.

21. Sabluk, P.T. (2011), *Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia ahrarnoi sfery [Organizational and Economic Modernization of the Agrarian Area]*, IAE, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2017 р.